

УДК 801.82:821.161.2 "18/19"—3431. Франко: 655.41
ББК 82.091

ІВАН ФРАНКО, ЯКОГО МИ НЕ ЗНАЄМО... (ПРО РЕЛІГІЙНІ ПОГЛЯДИ КАМЕНЯРА)

О. Б. Смицнюк

*Наукове товариство ім. Шевченка;
м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 62; тел. +380 (342) 59-60-61*

У статті йдеться про відношення І. Франка до християнської релігії; висвітлена релігійна тематика у поезії, прозі та наукових працях І. Франка, а також взаємовідносини між митрополитом А. Шептицьким та І. Франком.

Ключові слова: І. Франко, релігійна лірика, християнські мотиви, А. Шептицький.

Незважаючи на те, що про життя і творчість Івана Франка написано дуже багато, він все-таки залишається непізнаним до кінця. Першою причиною цього є його геніальність, неймовірна працьовитість, завдяки якій він зробив стільки, скільки може зробити інститут із чималим штатом працівників. Адже був не тільки великим письменником, поєднавши в одній особі поета, прозаїка, драматурга, перекладача з 14-ти мов, а й економістом, етнографом, фольклористом, літературним критиком, істориком і теоретиком літератури, філософом, педагогом, журналістом, видавцем і одним із найвидатніших політиків свого часу. Лише перелік назв написаних ним художніх творів, праць, досліджень сягає 6000. Друга причина нашого незнання – однобічність і обмеженість трактування діяльності Франка в радянські часи. Представникам комуністичної ідеології було вкрай важливо виставляти як І. Франка, так і Т. Шевченка, Лесю Українку та інших видатних діячів, що відіграли значну роль в історії української культури, як соціалістів, марксистів, революціонерів та войовничих атеїстів, бо це було потрібно для підтримки їх же ідеології. Народ дуже любив цих письменників, цінував їхню спадщину, і їхня присутність під червоними прапорами якщо не переконувала, то вселяла в душі сум'яття, сумнів у хибності панівної ідеології. Тому й читаємо про Франка, наприклад, що був він «гнівним викривачем релігії і церкви в будь-яких їх формах і різновидах». Та чи правда це? Нинішня переоцінка суспільних вартостей, які утверджувалися впродовж десятиліть, передбачає перегляд творчої спадщини класиків української літератури, в тому числі і Великого Каменяра. Намагаючись осмислити значення Тараса Шевченка в історії нашої культури, Франко написав знамениту «Присвяту»: «Він був сином мужика і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком і став велетнем у царстві людської

культури...». Наш сучасник, літературознавець Богдан Тихолоз, намагаючись показати роль Івана Франка, написав «Присвяту» Каменяреві, де стверджує, що він «всупереч обставинам виріс на універсального генія вселенського мірила, Батька й Учителя цілої нації». Це «з його духа печаттю» прямуємо ми у мандрівку століть, бо вважаємо його нашим, українським Мойсеєм.

У 19 столітті, коли жив і творив Франко, у Європі вирували народотворчі процеси, ширилися рухи за соціальне й національне визволення. Він як людина високого інтелекту, невсипущої енергії, гострого аналітичного розуму, палкого темпераменту, крім літературної діяльності, цікавився політичною, соціальною, економічною ситуацією і не лише в Галичині, а й серед інших народів Австро-Угорщини, Росії, в складі якої перебувала більшість українських земель, всієї Європи. Вивчав він і твори марксистів, переклав «Капітал» Карла Маркса та «Анти-Дюрінг» Фрідріха Енгельса. Цей факт служив чи не найбільш вагомим аргументом, коли йшла мова про причетність Франка до марксизму. Так, молодий письменник і політик справді перебував під впливом народницького соціалізму. Він хотів соціальної справедливості для свого народу, а саме ці гасла проголошував соціалізм. І не тільки Франка вони приваблювали. Вся тодішня українська інтелігенція, яка тільки починала зароджуватися і серед якої було багато вихідців із священничих сімей, захоплювалася ідеями соціалізму й радикалізму, що ішли з Європи. Звичайно, що Франко, який присвятив себе служінню своєму знедоленому народові, не міг стояти осторонь соціальних проблем.

Та з ідеями соціалізму проникали в Україну й ідеї атеїзму. Ті, що піддавалися їм, починали вірити в те, що людина може все, їй більше не потрібний Бог. Це й ознаменувало початок нового етапу в розвитку людства, в історії пізнання людиною світу. Треба було перейти через заперечення Бога, відкинути Його, щоб потім побачити і зрозуміти, що такий крок веде в нікуди, що без Бога в людській душі настає темрява і робить з людини звіра. Але це розуміння в той час було ще далеко попереду. І атеїстичні, і соціалістичні погляди сприймалися як нові і прогресивні. І що ж Франко? Він з усією силою свого темпераменту прагнув оновлення життя, тієї життєдайної благодатної зливи, «що людськість мов ясна весна обновила», грому, що пробудить свідомість мас від сну бездіяльності. Зрозуміло, що не міг залишатися байдужим до нових віянь. Є в нього ряд творів, які справді давали підстави вважати його атеїстом («Нема, нема вже владаря грізного», «Ex nihilo», «Рубач»). Але згодом, зрозумівши, до чого може призвести атеїзм, Франко стає на іншу позицію. Цікавою з цього приводу є стаття письменника-богослова о. Мелетія Батога ЧСВВ «Отці Василіяни моляться за душу Каменяря». Вказуючи на унікальність Франка як письменника і науковця, автор зазначає, що «його наукові праці на сьогодні є невичерпним джерелом до роздумів. Але в нього є щось одне і особливе – це щирість його думок... Покликанням

Івана Франка було письменство, яке він підносить до європейського рівня, працюючи на письменницькій ниві до останніх днів свого життя. І ми тепер маємо великий спадок неперевершених праць. І за це ми повинні дякувати Богові, що дав нам такого великого генія свого часу». Віддаючи належне генію Франка, о. Мелетій Батіг пояснює ставлення його до релігії і Бога: «У кожної людини виникають різні думки, а деколи вони є бунтом проти нашого всемогутнього Творця Господа Бога. Та ми цих думок не записуємо, і нас не осуджують. Творці, а особливо поети, завжди висловлюють свої почуття, записують їх, і не завжди вони всіх задовольняють. Ці думки змінюються, як і саме життя. Іван Франко протягом свого життя зазнав багато труднощів і терпінь, як і інші люди зазнають їх. Згадаймо його дитячі роки, його молодість, навчання і несправедливі арешти, а потім нелегкі сімейні обставини: помирає улюблений син Андрій, хворіє дружина, і, зрештою, він сам важко захворів. У нього є більш глибокі переживання за свій народ, за майбутнє України і її духовність» [1, с. 5]

Треба пам'ятати, що Франко у житті не любив прокладених доріг, завжди шукав власних. У нього весь час було велике коло зацікавлень, в усьому він намагався розібратися самотужки. Шлях до Бога у кожного свій і в нього теж. Не варто дивуватися Шевченковому «я так її, я так люблю мою Україну убогу, що проклену святого Бога, за неї душу погублю». Це не заперечення Бога, а найвищий вияв любові до рідного краю, любові, яка межує з мукою, з розпачем, іноді з почуттям безвиході й навіть ненависті до вітчизни, яка ніяк не може стати в рівень з іншими державами. «Від сорому, який нащадків пізніх палитиме, заснути я не можу», – ділиться найсокровеннішим Франко у вступі до поеми «Мойсей». Це любов найвища, дієва любов, яка іноді виривала з душі випадки проти Бога. Однак ці слова не так проти самого Творця, як проти реальності без нього, несприйняття кричущої несправедливості і спотвореності життя. Але атеїсти, особливо в радянські часи, не аналізували, звичайно, ці тонкощі, а маніпулювали вирваними цитатами і виставляли Франка як свого однодумця.

Про ставлення Франка до Бога, Церкви та релігії свідчать його сучасники: знайомі, родичі, друзі. Дочка письменника Анна Франко-Ключко у своєму порівняльному дослідженні «Франко і Ганді» стверджує: «Він виніс із батьківського дому релігійне виховання, глибоку віру в Бога, пошану до Церкви й любов до церковних та народних пісень, що залишили глибокий слід у його душі на ціле життя... Він не став атеїстом, а залишився добрим християнином...» [2, с. 371, 374]. Проте найкрасномовнішим у даному контексті є факт, наведений професором В. Ленциком у книзі «Визначні постаті Української Церкви: митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий». Автор цієї публікації у передвоєнний час був студентом Львівської Богословської Академії, а під час німецької окупації належав до найближчих співробітників ректо-

ра Йосифа Сліпого. Він досить близько знав обох митрополитів та їхнє оточення, а тому те, про що розповідає його книга, заслуговує нашої уваги.

Ось що він засвідчує: «У 1913 році радикальна партія справляла Франкові ювілей у великій залі Народного Дому у Львові. Про те святкування його учасник, відомий науковець Микола Голубець подав свій спомин: «Бесідники говорили промови... Франко сидів напереді, слухав і плакав. Нараз Франко піднявся із місця... Я був певний, – згадує М. Голубець, – що Франкові подобаються похвали бесідників для нього, і він подякує та скаже кілька симпатичних фраз. Тим часом почули те, чого ніхто не сподівався. Франко, зворушений до плачу, говорив приблизно так: «До помилок, які я в життю зробив, належить моя праця коло підвалин радикальної партії. Розвиток цієї партії дав змогу діставати жир демагогам, подібним, як передбесідник. На ділі нещастям нашого народу є те, що партія, для якої я клав підвалини, захитала в народній душі основи християнського світогляду. Наша молодіж не знає Святого Письма – вважає його непотрібним для читання. Коли б я мав дати вам якусь пораду на будуче, то я би вам, особливо молодим, радив частіше сповідатися і приступати до Святих Тайн, і в той спосіб наближуватися до Бога...» [3, с. 214].

Політична діяльність Івана Франка, зокрема, його участь в радикальній партії і навіть його особистий внесок в організацію та створення цієї партії - окрема тема. Однак принагідно варто сказати, що сам задум створити таку партію був велінням часу. Іван Франко, як патріот свого народу, хотів бачити Україну суб'єктом політичної діяльності на політичній карті світу. А участь в політичному житті можлива через політичну партію. Тому з ініціативи Івана Франка, Михайла Павлика, Євгена Левицького, Кирила Трильовського 4 жовтня 1890 року у Львові виникла Українська Радикальна партія. Це була партія європейського зразка. Метою партії було пробудження свідомості мас, перетворення їх на політичну силу, з якою мусила б рахуватися австрійська влада. Як відмічає відомий сучасний франкознавець письменник Роман Горак у своєму інтерв'ю з Людмилою Носаревою, геніальність Франка полягала в тому, що, знаючи тогочасну конституцію Австро-Угорщини, він знаходив у ній такі ходи, сентенції, які дозволяли висувати певні питання і проблеми українського характеру. Зокрема, це було питання самостійності України. Партія мала програму – мінімум і програму – максимум. Мінімум – створення Галицької автономної області. Максимум – соборної України, яка б об'єднала всіх українців.

До партії належали такі відомі громадсько-політичні діячі, як Теофіл Окуневський, Юліан Бачинський, Микола Ганкевич і згадувані вже Михайло Павлик, Євген Левицький, Кирило Трильовський. Партія мала свій електорат, програму, реєстроване членство. Вона брала участь у виборах і прагнула створити парламентську фракцію. Тому Франко покла-

дав на партію великі надії і сам намагався пройти в австрійський парламент. Але в ті часи, як і тепер, були перешкоди в голосуванні за українських кандидатів у депутати, особливо такого відомого оборонця прав народу, як Франко. І ярлик атеїста-безбожника, який намагалися приклеїти до нього чужі і свої вороги, щоб відштовхнути від нього виборців, зробив свою справу. Франко не став депутатом. Хоча він неодноразово заявляв, що «радикали ніколи не виступають і не виступали ані проти віри в Бога, ані проти жадної основи правдивої релігійності... Так само не виступали і не виступають радикали проти головних установ церковних, проти церковних тайн і обрядів, а тільки виступають і будуть виступати проти надуживання тих установ і обрядів до визискування, обдирання і отуманювання народу» [4, т. 45, с. 270].

Професор В. Ленчик також наводить спогади Івана Німчука про присутність на святкуванні митрополита Андрея Шептицького: «Митрополит Андрей глибоко цінував і шанував великі заслуги Івана Франка. На Франковім ювілеї, що відбувся у Львові, митрополит Андрей не тільки прийшов особисто віддати поклін Франкові, але під гарячі оплески присутніх спровадив його під руку на почесне місце» [3, с. 214].

Про те, що повага цих двох титанів думки і духу була взаємною, свідчать спогади дочки Каменяра Анни Франко-Ключко. Вона тричі зустрічалася з митрополитом і вдячну пам'ять про ці теплі зустрічі пронесла крізь усе життя. Перший раз Анна побачила митрополита в батьківському домі, коли була ще малою. Вона згадує: «Знаменитою подією в нашій домі були відвідини Митрополита Шептицького. Видно, що візита була заповіджена, бо тато вийшов напроти нього до візника і з ознаками пошани ввів до своєї кімнати... Митрополит прийшов до тата про дискутувати деякі для нього цікаві питання. По відході Митрополит виявив бажання побачити нас, дітей... Він привітався з мамою, що нас підвела, кожного з нас запитав ім'я, кожного погладив по голові, кожного поблагословив» [2, с. 98].

Друга зустріч відбулася в митрополичих палатах на Святоюрській горі. Анна закінчила учительську семінарію. З цієї нагоди уже стало традицією для випускників проводити концерт, на який запрошувалися визначні громадяни Львова. Дочці Франка випало запросити Митрополита. «З товаришкою ми пішли до церкви св. Юра, біля якої була резиденція Митрополита. У притемненій кімнаті він сидів величний і могутній. Почувши моє ім'я, Митрополит почав розпитувати докладно про мої студії, про плани на майбутнє, про життя родини, турбувався про маму та її здоров'я. Вислухав мене уважно, висловив своє співчуття. Це мене тоді дуже зворушило, бо мама була тяжко хвора, всіма забута і покинута» [2, с. 99].

Третя й остання зустріч Франкової дочки з Митрополитом відбулася в Києві 1917 року в першу річницю смерті батька. Після звільнення з заслання Митрополит вичікував тут дозволу повернутися до Львова.

«У мене з'явилося бажання, щоб ніхто інший, а Митрополит відправив панахиду по татові і з тим бажанням я пішла до нього. Мене стрінув о. Михайло Цегельський у скромно влаштованій вітальній кімнаті. Почувши, з чим я прийшла, він заявив мені: це річ немислима – тато вмер без Бога^{*}, і Митрополит, напевно, відмовиться. На ці його слова з сусідньої кімнати вийшов сам Митрополит і, звертаючись до о. Цегельського, заявив: «Ви помиляєтесь, отче, – тим більше за таких людей ми повинні молитися». Потім звернувся до мене, привітався і дав свою згоду. Панахида відбулася в католицькій костелі. Церква була вщерть виповнена народом. По панахиді Митрополит промовив, згадуючи тата в словах піднесених і зворушливих» [2, с. 100].

Повернемося до слів о. М. Цегельського «Тато вмер без Бога». Що означають ці слова? Очевидно те, що Іван Франко перед смертю не відбув сповіді. Така хибна думка про Івана Франка побутувала після його смерті, а також наполегливо пропагувалася в атеїстичні радянські часи. Чи справді Іван Франко відмовився від сповіді? Звернемося знову до спогадів його сучасників, які були свідками останніх років і останніх днів життя Великого Каменяря. Досить детально про це описує у своїй монографії «З останнього десятиліття Івана Франка» (Вид. Львівського державного університету імені Івана Франка, Львів 1999) відомий франкознавець професор Ярослава Мельник, яка тривалий час працювала в Львівському літературно-меморіальному музею Івана Франка та Інституті франкознавства. Проф. Ярослава Мельник, яка мала можливість спілкуватися з багатьма науковцями, вивчати архівні матеріали, прийшла до висновку, що твердження про відмову Івана Франка від сповіді було помилковим. І причиною цьому перш за все була тривала, виснажлива хвороба, яка супроводжувалася нестерпними болями. Проаналізувавши прижиттєвий діагноз хвороби І. Франка, сучасні медики вважають, що письменник в останні роки життя страждав особливою формою ревматоїдного артрити – РА, так званою хворобою Рейтера, яку лікували препаратами ртуті і йоду, що негативно впливало на психічний стан хворого і зовсім не зупиняло розвиток хвороби. Тобто, на думку сучасних медиків, І. Франкові було встановлено неправильний діагноз і відповідно призначено неправильне лікування [5, с. 21]. Про важку, успадковану від матері, невиліковну хворобу, яка спричиняла нестерпні болі, згадує онука письменника Зеновія Франко [6, с. 77]. До речі, сестра письменника Юлія Багрій теж мала параліч рук [5, с. 25].

З другої половини травня 1916 року хвороба почала різко прогресувати. З кожним днем хворому ставало все гірше. Наступала невбла-

* Така хибна думка про Івана Франка дуже культивувалася в атеїстичні радянські часи. Насправді І. Франка перед смертю сповідав о. Володимир Гургула (Докладніше про це йдеться у статті Шалата М. «Ще раз підкреслюю: я людина віруюча!»//Франкознавчі студії: Збірник наукових праць. – Випуск 2. – Дрогобич, 2002. – С. 110-123)

ганна смерть. Іван Франко хотів перед смертю висповідатися. Спочатку він просив пані Стефанію Левинську (дочка пароха Данила Тянячкевича, яка тривалий час опікувалася хворим) спровадити до нього священника. Згодом з таким проханням звернувся і до пані Олени Грозикової, яка теж доглядала хворого [5, с. 120]. Пані С. Левинська домовилася з парохом Успенської церкви о. Василем Давидяком (до речі, був першим літературним кореспондентом І. Франка), який направив до хворого о. Володимира Гургулу [7, с. 175]. Однак хворий не прийняв його. Священик-василіянин Теодозій Галущинський, який приходив до І. Франка за день до смерті, зауважив, що стан здоров'я поета надто небезпечний: «Застав його дуже ослабленого і страшно терплячого. Його біль був не раз такий сильний, що хворий майже відходив від змислів» [5, с. 117]. Очевидно, стан здоров'я хворого був причиною відмови його від церковної сповіді. Крім того, Франко в останні роки життя став надзвичайно вразливим. З ним треба було поводитися дуже обережно, вважає Олена Грозикова [5, с. 120]. Цієї обставини, на її думку, не врахували ні православний священник-румун (незважаючи на попередження), ні монах Т. Галущинський. Отець Т. Галущинський пішов від Франка з надією зустрітися з хворим наступного дня. Отже, з цього випливає, що священники прийшли до хворого у невідповідний час. Дуже важливо знайти для сповіді вмираючої людини відповідний психологічний момент. Причому, для людини, яка стільки пережила, стільки пізнала і стільки створила. Тут повинна бути особлива обізнаність сповідника. І, очевидно, відповідний рівень.

Однак сповідь все-таки відбулася, про що розповіла донька о. В. Гургули, яка стверджувала, що достеменно знала про сповідь від батька. Зі слів дочки, отець В. Гургула дуже мучився тим, що йому не вдалося висповідати письменника, коли відвідав його перший раз. А потім набрався відваги, й пішов вдруге. «Вернулися татко дуже задоволені. Оповіли: я був, прийняв мене, ми мали довгу розмову. І ще: я щасливий, що зробив цю останню послугу для такої світлої і праведної людини.

Ясна річ, малася на увазі сповідь. Інакше татко не погодилися б правити похорон» [7, с. 175]. Пізніше, через багато років, на весіллі свого сина Степана товариш І. Франка Василь Щурат скаже, що він щасливий, що породичався з тим, кому випала честь сповідати і виправляти в останню дорогу Великого Івана Франка [7, с. 175].

Виходячи з цього, слова о. М. Цегельського можна пояснити, як результат непоінформованості про передсмертну сповідь Івана Франка, в зв'язку з тим, що у 1915 році він був вивезений російськими окупаційними військами до Києва. Адже ж був час воєнного лихоліття. Тривала затяжна війна, Україна розділена лініями фронтів. Глава Греко-Католицької Церкви митрополит Андрей Шептицький відірваний від свого духовенства і пастви, арештований царським урядом і вивезений в глибину Росії, де й знаходився на час смерті І. Франка. Хочеться думати, що присутність у Львові Слуги Божого Андрея Шептицького зіграла б

останні хвилини життя геніального поета. Адже ж Великий Митрополит, як мало хто з духовенства розумів і цинив Великого Каменяра. Про його відношення до І. Франка свідчить, зокрема його лист до єпископа з Філадельфії К. Богачевського, який звернувся до митрополита з проханням щодо обмеження участі духовенства у вшануванні пам'яті Каменяра. Відповідь була мудрою, промовистою та аргументованою. «На загальне викорінення слави І. Франка в нашій народі не може бути надій для того, що жиємо в такому віці, коли народи хваляться своєю «аристократією духа» як своєю силою і іспитом зрілості. Польський поет Ян Каспрович нічим не був ліпший від Франка під оглядом релігії, а все ж таки по його смерті навіть єзуїтський «Przegląd Powszechny» оголосив збірку на Літературний дім ім. Яна Каспровича. Хоч у поляків немало славних письменників, і католики в них легше могли би собі вибрати великанів, як наш народ. В творчості Франка атеїзм і матеріалізм займає тільки незначне місце, а головне місце займають національні і патріотичні теми» [5, с. 118]. Ці слова мудрого митрополита якраз і дають підставу думати, що його присутність у Львові в час, коли помирав І. Франко, дозволила б посприяти тому, щоб тодішнє львівське духовенство з більшим розумінням, терпеливістю, співчуттям, а також бажанням спасти душу виконало останню послугу для вмираючого, а також забезпечило проведення похорону на такому рівні, як то належало б зробити для людини, яку народ нарік українським Мойсеєм і Каменярем.

Іван Франко своєю чергою теж високо оцінював діяльність Митрополита. У статті «Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над пастирським посланієм Митрополита А. Шептицького» пише: «Він говорить попросту, як рівний до рівних, як чоловік до людей, радить, упоминає, іноді налає, не вагаючись ужити енергійного слова. Митрополит Андрей без порівняння більше знає життя, сторож його дійсних інтересів і конфліктів, ніж його попередники, фахові теологи та «римські доктори». При тому він далеко ширше познайомлений із сучасною наукою і не береться до обговорення складних життєвих питань із дитячою повинністю... Митрополит говорить про ті речі як європеєць, він сам думає і силує думати кожного, хто хоче розмовляти з ним... Все те, як бачимо, добрі літературні прикмети писань Митрополита Шептицького. Їм відповідають також немалі речеві прикмети: гаряча прихильність до людей взагалі і особливо до людей простого люду та дбання про його піднесення і смілість, із якою він підвладному духовенству при всій прихильності до нього витикає хиби...» [3, с. 215]. Дослідник української літератури Лука Луців у праці «Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість» (Вид. «Свобода», 1967) на твердження про безбожництво письменника відповідає коротко: «Цьому перечать ті всі, які знали поета та з ним перебували». Літературознавець наводить призвища багатьох священиків, у домі яких перебував Іван Франко, згадує про те, що той часто бував на богослуженні в церкві і співав літургію

разом з дяками. Дяк села Яйківці Жидачівського повіту свідчить, що, перебуваючи в селі, Франко приходив до церкви, співав з ним Утреню чи Вечірню, а потім ішов на річку ловити рибу [3, с. 213]. Згадувана вже Олександра Щурат свідчить: «Коли Франко помирав, я була ще дитиною, але добре пам'ятаю (ми жили у Ставропігії, і він там жив), як не раз клянчав перед образом Матері Божої на подвір'ї і молився» [7, с. 176].

Але, мабуть, найдостовірнішої відповіді на питання про релігійність Івана Франка слід шукати у його творах. 1875 р. він пише вітальне слово митрополиту Сембратовичу. Це поезія «Хрест». Внучка Франка, знаний літературознавець Зеновія Франко, яку львівський науковець Олег Романів назвав особливим виразником національної свідомості, самопожертви та інтелектуальної відповідальності, носієм тих рис, у яких так адекватно відбився генетичний код її великого предка [6, с. 5], у передмові до збірки праць Івана Франка «Мозаїка», пишучи про поезію «Хрест», підкреслює, що цей твір дає підставу говорити про поета, як про людину глибокої та свідомої віри [6, с. 118]. Вважаємо за доцільне для даної статті помістити вірш в повному обсязі:

*“Хреста нас знаменем хрестили,
Ростем під знаменем хреста.
З хреста пливають всі наші сили
І віра наша пресвята »
Під тим знаком хреста
Пречудним
Боролись наші предки все
І поступали шляхом трудним
Як Той, що тихо хрест несе.
І під знаком хреста лягали
Вони за віру в тьму могил,
Знаком тим зло перемагали
Як Той, що пекло переміг.
Упали ворота, та тьмою
Покритий наш народ зостав
І в тьмі непевною ногою
Ступав, а куди – й сам не знав.
Та знов хреста чудова сила
Проникла помрачений зор
І сонні душі пробудила,
Вказавши нам святий прапор” [8, с. 24].*

Якщо говорити про релігійну тематику у творчості Івана Франка, то перш за все варто згадати про його геніальну поему «Мойсей», у якій він змальовує одного з найбільших старозавітніх пророків – Мойсея, що впродовж сорока років провадив ізраїльський народ до обітованої землі, але так і не зміг привести його до наміченої мети. Але ця поема не єдиний твір такої тематики. Вся творчість Каменяра рясніє творами релі-

гійного спрямування. Серед них поетичні твори – « Два чуда св. Миколая», «Чудо з ковром»: Тут автор схвально пише про уже немолоде подружжя, яке дуже шанувало празник св. Миколая.

*“Працювали, заробляли весь вік, з горем бились,
Та бідніших рятували і Богу молились.
Та ще здавна звичай мали: лепта хоч мала,
Йшла від них рік в рік для бідних в празник Миколая”.*

І для того, щоб допомагати ще біднішим від себе, не маючи ніяких коштів для цієї допомоги, вирішили продати домашню реліквію – старий материнський килим. По дорозі на ярмарок чоловіка перестрів незнайомиць, викупив килим і приніс його до їхнього помешкання. Тобто, і килим залишився, і гроші були отримані. Хто ж чудотворець? Коли глянули на ікону св. Миколая, то:

*«Пізнали те обличчя, усміх і поставу,
Рознесли ту вість по місті Господу на славу»* [9, с. 219].

«Чудо з утопленим хлопцем»: В день святого Миколая в прочан утопився в Дніпрі син. Батьки в розпачі, але:

*“Мовить батько: «Годі! Більше не журіться!
До святого Николая щиро помоліться.
Як на те є Божя воля, він на нас погляне,
Він дитині нашій бідній сам за батька стане!»
І молились довго, щиро, з рясними сльозами
В своїм домі опустілім перед образами”.*

І далі, коли св. Миколай чудом спас дитину, то:

*“Мати з тої втіхи стала мов німая,
Лиш ридає при іконі отця Николая.
Рознеслася на весь Київ, на всю Русь святу,
Як Николай з Дніпра витяг дитину малую”* [9, с. 222].

В поемі «Панські жарти» описано життя селян-кріпаків в Галичині напередодні скасування кріпосного права. Поміщики немилосердно знущаються над селянами, заставляючи їх навіть на Великдень рубати ліс. Люди обурені, хочуть протестувати, не знаючи, що за непокору вони будуть жорстоко покарані. Щоб запобігти цьому лиху, сільський священник розділяє долю своїх парафіян і разом з ними йду у велике свято рубати ліс, щоб запобігти кровопролиттю. Коли ж скасували кріпосне право, люди дуже зраділи свободі: відчули себе вільними, розкутими і радісно зустрічають Великдень:

*“Великдень! Боже мій великий!
Ще як світ світом, не було
Для нас Великодня такого!
Від досвіта шум, гамір, крики,
Мов муравлисько, все село
Людьми кишить. Всі до одного
До церкви пруть. Як перший раз*

*«Христос воскрес» заспівали,
 То всі, мов діти, заридали,
 Аж плач той церквою потряс...
 Так бачилось, що вік ми ждали,
 Аж дотерпілись, достраждали,
 Що він Воскрес – посеред нас.
 І якимось так зробилось нам
 У душах легко, ясно, тихо,
 Що, бачилось, готов був всякий
 Цілій землі і небесам
 Кричать, співають ...» [2, с. 98].*

Наведемо ще один вірш – «Рука Івана Дамаскіна». У вірші йдеться про відомого богослова, поета та філософа св. Івана Дамаскіна, якому, за фальшивим звинуваченням у підступності, султан звелів відрубати руку.

*“Мовчав і молився у муках Іван,
 Взяв руку відтяту в лівицю,
 А потім кривавий каліка пішов
 В Пречистої Діви каплицю.
 І перед іконою впав до землі
 І руку відтяту тримає,
 І молиться голосно й плаче і так
 У болю тяжким промовляє:
 «Маріє, Небесна Леліє! Це я,
 Що цею своєю рукою
 На честь Твою стільки похвальних пісень
 Списав, ось корюсь перед Тобою!
 Не жаль мені, що я невинно терплю;
 Твій Син терпів також невинно!
 А жаль, що не зможу на славу Тобі
 Пісень укладати невинно”.*

Враз заясніла каплиця, Пречиста зійшла з ікони...

*“І руку відтяту Марія взяла,
 До рани її приложила,
 І враз здоровіська рука та була,
 Мов краплі крові не зронила” [9, с. 224].*

Роздумуючи над словами Христа про любов до ворогів своїх, Франко стверджує, що ідея прощення провини зовсім не суперечить ідеї боротьби зі злом і являється тільки її доповненням:

*“Господь сказав: Яка тобі заслуга,
 Коли кохаєш свого брата, друга?
 А ви любіте своїх ворогів!
 Подумай добре, що Господь велів?
 Не мовив: Моїх ворогів любіте!*

*Отсе, брати, ви добре розумійте,
Що ворог Божий, ворог правди й волі
Не варт любові вашої ніколи*” [11, с. 169-174].

В автобіографічному оповіданні «У кузні», роздумуючи над двома головними заповідями любові, Франко стверджує, що любов до Господа Бога йде через любов до ближнього. В цьому творі письменник наводить розповідь свого батька про лікаря, який ревно служив людям, а Бог дав йому таку ласку, що всі люди любили його і за ним постійно ходили, не даючи можливості й на хвилику усамітнитися. Це привело до того, що він згодом зненавидів людей і просив у Бога слабості, яка могла б відштовхнути людей від нього. Господь задовільнив його прохання, наславши тривалу страшну хворобу, через що люди почали жахатися його. Усвідомивши своє жалюгідне становище, лікар просить Бога про повернення людської любові. Господь повертає втрачений дар. «Я дав чоловікові найбільший дар – любов до людей, і тільки тою дорогою він може дійти до Мене» [12, с. 169].

Любов до людей – стало кредом життя й самого І. Франка й поклало на його плечі важке ярмо національного обов'язку бути Каменярем на шляху поступу свого народу, щоб вести його в мандрівку століть з його духа печаттю туди, де видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали. Переглядаючи твори І. Франка на релігійну тематику, не можна не торкнутися його творчості як літературного критика. Мова йде про поему Тараса Шевченка «Марія». Франко вважає, що «Шевченкову поему «Марія» треба зарахувати до найкращих, найглибше задуманих та гармонійно викінчених поем Шевченка [11, с. 300-309]. Це гімн Непорочної Матері Христової, у якому словами: «Пресвітлий рай», «Святая сила всіх святих», «Пренепорочная», «Благая», «Пречистая», «Достойнопітая», «Цариця неба і землі», «Великая в женах» Кобзар воспівав Богородицю в ореолі святості і слави. Тема життя Матері Спасителя, стверджує Іван Франко, «в Марії доходить до найвищого вершка, який тільки могла досягти фантазія поета, і до найкращої апофеози того типу». Час написання поеми після повернення з заслання Франко характеризує, як період незвичайного піднесення релігійного духа Кобзаря [11, с. 302].

До релігійної тематики в творчості Івана Франка слід віднести його величезну спадщину в царині апокрифічної літератури. Цих творів так багато, що деякі з літераторів дорікали письменникові, що апокрифи «з'їли» Франка як поета, прозаїка і навіть політика, і не туди йому слід спрямовувати сили свого інтелекту. Серед тих, хто дорікали, були, зокрема, Гнат Хоткевич та Михайло Павлик [13, с. 9]. Однак, Франко був іншої думки. Він вважав, що апокрифи «витворили багатий релігійний епос, що йшов з краю в край, від народу до народу, служив підоймою пропаганди ідей релігійних і моральних, відігравав вельми важну роль в історії духовного розвою народів» [14; 12, с. 166]. Згадувана вже профе-

сор Я. Мельник написала ґрунтовну монографію «Іван Франко й *biblia arosyurha*», де стверджує, що письменник був закоханий у предмет дослідження [13, с. 10]. «Від питань буденного життя, від соціально-політичної боротьби, від галасливих проблем своєї доби – він шукав миру й відпочинку в духовому задоволенні з своєї дослідчої праці. Дослідження віддалених галузей релігійної думки й духового життя давало йому спокій і мир» [13, с. 10]. Франко сам визнавав, що «праця над апокрифами завдала мені багато труду, та разом була відпочинком серед важких обставин того товариського і духового життя, в яких мені доводилось жити» [14, с. 78].

Апокрифічна творчість Івана Франка – окрема тема. Але оскільки її зачепили, то варто коротенько зупинитися на ній.

Апокрифи – це неканонічні твори, тобто такі, які не визнані Церквою, як священні. Відомо, що Євангелії чотирьох євангелістів Матвія, Марка, Луки та Івана, як і ряд книг Старого Завіту визнані святими. Але від початку християнства, ще з апостольських часів, були люди, які описували про життя Христа та інших святих осіб, надолужуючи пропущені в Святому Письмі епізоди. Деякі історії передавалися усно як перекази. «Багато хто брався скласти оповідання про речі, які сталися між нами, як то нам передали ті, що були від початку наочними свідками й слугами Слова» (Луки, 1:1-2). Ці книги – апокрифи Церква не забороняла читати вірним, якщо вони не суперечили Біблії. Ці твори ставали предметом дослідження богословів, істориків та збирачів усної народної творчості. Апокрифістикою займалися такі відомі науковці, як М. Грушевський, В. Гнатюк, М. Возняк, І. Свенціцький, М. Драгоманов. Вони вважали, що апокрифічні твори благотворно впливали на культуру і розвиток народу і давали живлення для майстрів церковного живопису, відображалися в середньовічних містеріях, творах народної словесності і красного письменства [9, с. 10].

Робота І. Франка в галузі апокрифістики полягала в тому, що він здійснював переклади цих творів з старослов'янської на українську мову, вивчав їх в поході віків і народів, листування з відомими апокрифістами інших країн. Письменник вважав, що багато апокрифічних легенд було вміщено в Прологах, Мінеях, Синаксарах Східної Церкви. «В тих Мінеях знаходиться дуже багато апокрифічного матеріалу, не тільки такого, як життя апостолів і апостольських учеників, про котрі нічого не говорять канонічні книги, але також таких, що оповідають про Ісуса, його матір і рідню – таке, чого нема в Євангеліях» [13, с. 100].

Які саме апокрифічні твори викликали науковий інтерес Франка? Його цікавила тема Благовіщення Діви Марії. Він опрацював цикл праць благовіщенської тематики. В результаті опрацювання цієї теми Франко написав наукову розвідку: «Благовіщення. Порівняльний досвід біблійної теми. З додатком благовіщенської драми Івана Дамаскина в віршованім перекладі на церковнослов'янську мову». Він також написав розвід-

ку: «Слово про Лазарево воскресіння, Староруська поема на апокрифічні теми». Його перу належить розвідка: «Святий Климент у Корсуні. Причинок до історії старохристиянської легенди». Франко у віршованій формі оповів, або, вірніше, реконструював давні українські тексти: «Костянтінова азбучна молитва», «Передмова євангельського святого Кирила». Низку християнських легенд Іван Франко переповів по-українськи у збірці «Староруські оповідання». Апокрифічна діяльність Франка величезна. Письменник видав п'ятитомну збірку апокрифів і легенд, узятих переважно з старих українських рукописів, де описані апостольські сучасники та учні, мученики перших віків християнства, найстарші аскети, а також описано віднайдення святих речей і архангельські чуда.

Це маленький штрих до пізнання Франка-апокрифолога. Коротенько торкнемося портрета Франка-бібліста. Вже сама поема «Мойсей» свідчить про обізнаність поета з Святим Письмом. Вивченням і перекладом книг Святого Письма Іван Франко займався ще в юності [15, 20]. Навчаючись у дрогобицькій гімназії, він перекладав старозавітні Пророцтво Ісаї та Книгу Йова. Дещо пізніше він здійснив переклад Першої і Другої глав книг Буття, уривків із Євангелій Луки, Матея та Апостольських діянь, які у віршованій формі помістив у своїй розвідці Молитва за ворогів [11, с. 161-174]. І. Франко написав розвідку «Нові дослідження над найдавнішою історією жидів».

Це далеко не повний перелік біблійної тематики в творчості Каменяра.

Усе вище сказане свідчить про те, що Франко не тільки дуже добре знав Святе Письмо, але й був по справжньому віруючою людиною. Твори, написані з такою любов'ю до Бога та святих осіб, переконують, що їх не міг написати атеїст. У нашого народу залишилися не стерті враження від почерку атеїстів, які свою безбожницьку ідеологію вводили в ранг державної. Безбожник не міг виголосити:

*“З хреста пливуть всі наші сили
І віра наша пресвята”.*

Напрошується запитання: як могла виникнути ситуація, яка дала підставу вважати Франка атеїстом? Відповідь знаходимо в згадуваній уже нами статті Лесі Рупняк «Чи сповідався Іван Франко перед смертю?» В кінці статті авторка задається питанням: «чому історія про передсмертну сповідь Великого Каменяра, про яку мав би довідатися світ, перейшла в розряд сімейних таємниць?» І зразу пояснює: «Розгадка проста, як істина: вона, ця історія, не була нікому потрібна. Реалістична постань Франка, як і всякого іншого генія, не була вигідна ні суспільству, в якому він жив – бунтар, борець, а тавро безбожника його дещо розвінчувало, ні суспільству, в якому жили і досі ще живемо ми – «войовничим атеїстам» був потрібен якраз його атеїзм, щоб за ним та ще за кількома бездумно, але вигідно вихопленими з тексту Франковими фразами (гли-

боко творчість Франка і досі знають лише одиниці) сховатися, як за муром, від людського і Божого суду» [7, с. 176].

Яка коротенька, але надзвичайно вдала характеристика! Так, бунтар-борець був не вигідний суспільству серед якого жив у Австро-Угорській імперії, де від цісарського намісника до простого урядника в Галичині посадові місця займали здебільшого поляки, які добре усвідомлювали його надзвичайну популярність серед простого народу. А тавром атеїста вони хотіли відлякати народ від того, хто з надзвичайно загостреним відчуттям громадянського, національного обов'язку та справжньої, непідкупної самопожертви жив і страждав для загальнонаціональної ідеї, як оспіваний ним Мойсей:

*“Все, що мав у житті, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї”.*

І це їм вдалося зробити під час виборчих компаній, коли Франко балотувався до Віденського парламенту та Крайового сейму, а також не допустити до викладацької роботи в Львівському університеті, який тепер названо його іменем .

Добра пам'ять про нього була не вигідна і в польській державі, яка прийшла на Західну Україну уже після його смерті. Не визнаючи українців як націю, польська держава не дозволяла належно вшановувати автора гімну, де є слова: «Не пора москалеви, ляхови служити».

А далі настала в Галичині радянська влада, яка давала можливість науковцям без особливих зусиль виставляти Франка атеїстом, вириваючи з тексту його творів окремі фрази, замулюючи при цьому його матеріалістичними догмами [16, с. 9] та старанно приховуючи твори, у яких «примат духовності поставлено над матеріалізмом, ідеальний світ вічного Бога окреслено з незвичайною філософсько-психологічною проникливістю, а культурне служіння своєму народові піднято на недосяжну височінь» [5, с. 119].

Франко не був догматичний, він був множинний. Але розглядаючи оцю проблему «Франко і релігія», варто зупинитися на ще одній її стороні, а саме, відношенню письменника до духовенства і духовенства до нього. Його дочка Анна вважає, «що нехристиянське відношення частини тодішнього духовенства і брак допомоги, коли його, безневинного, вкинули окупанти до в'язниці, відвернули І. Франка від церкви як збору священиків. Його вірш Думка в тюрмі яскраво віддзеркалює настрої письменника:

*“За що мене в пута скували?
За що мені воленьку взяли?
Кому я і чим завинив?
Чи тим, що народ свій любив?
Бажав я для скованих волі,*

*Для скривджених – кращої долі
І рівного права для всіх –
Се весь і єдиний мій гріх” [2, с. 373].*

І дійсно, священики, які знали І. Франка, захоплювалися його здібностями, його талантом, приймали у своїх домах, пророкували йому велике майбутнє. Але це тривало доти, доки не загрожувало їх спокійному проживанню. Коли ж почалися обшуки, арешти і допити, духовенство почало його засуджувати, прийнявши на віру ті звинувачення, які висувала йому тодішня влада, а саме: участь в таємному соціалістичному товаристві [17, с. 72]. Франка осудили за соціалізм ще до того часу, як він став соціалістом. Осудили, не розуміючи значення соціалізму і навіть не вмюючи правильно вимовити цього слова. Та що там духовенство, самі судді допитувалися у підсудних, що таке означає той соціалізм.

Але є ще одна сторона проблеми. Франкова критика окремих представників духовенства, зокрема, за москвофільство, за запобігання ласки перед властимушцями, на догоду яким затавровували своїх борців і носіїв прогресивних ідей, як то було по відношенню до нього самого, сприймалось його опонентами як загалом негація релігії, віри в Бога [5, с. 120].

Але для нас, українців, особливо для галичан, характерне внутрішнє відчуття поета. У нас любили Франка, захоплювалися його творами. І що б там не говорила про нього атеїстична влада, ми знали – Франко наш, він такий як ми: віруючий, патріот. Про це свідчать його твори, його жертвне життя, це підтверджують його діти, внуки і правнуки.

І тому сьогоднішнім нашим обов'язком є показати правду про Івана Франка, щоб жодна незаслужена тінь не падала на нашого генія.

У Біблії сказано: «Будь холодним або гарячим; не будь теплим, бо викину тебе з уст Моїх». Роздумуючи над життям і творчістю Великого Каменяря, приходимо до висновку: жодної хвилини не був він теплим. Думав, шукав Бога, не приймав Його, сперечався з Ним, знову повертався до Нього, саме в Ньому віднаходячи впевненість і гармонію.

Література

1. о. Мелетій Батіг ЧСВВ «Отці Василияни моляться за душу Каменяря» // Нова зоря. – 2006. – Ч. 45.
2. Анна Франко-Ключко, «Для Тебе, Тату / А. Франко-Ключко. – К.: Ярославів вал, 2010.
3. Ленцик В. Визначні постаті Української Церкви: митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий / В. Ленцик. – Львів: Свічадо, 2004.
4. Франко Іван. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко. – Т. 45.
5. Мельник Я. З останнього десятиліття Івана Франка / Я. Мельник. – Львів: Вид-во Львів. державного університету ім. Івана Франка, 1999.
6. Франко З. Статті, спогади, матеріали / З. Франко. – Львів, 2003.

7. Рупняк Л. Чи сповідався Іван Франко перед смертю? / Л. Рупняк // Дзвін. – 1991. – Ч.1.
8. Греко-Католицький церковний календар на 1988 р. – Варшава, 1988.
9. Франко І. Два чуда св. Миколая / І. Франко // Збір. творів у 50 т. – Т.3.
10. Франко І. Панські жарти / І. Франко // Збір. творів у 50 т. – Т.2.
11. Франко І. Молитва за ворогів / І. Франко // Збір. творів у 50 т. – Т.39.
12. Франко І. У кузні / І. Франко // Збір. творів у 50 т. – Т.21.
13. Мельник Я. Іван Франко й biblia аросурґа / Я. Мельник. – Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2006.
14. Франко І. Передмови до видання «Апокрифи і легенди з українських рукописів» / І. Франко // Збір. творів у 50 т. – Т.38.
15. Мельник Ярослава. Іван Франко. Благовіщення. Порівняльний досвід біблійної теми. З додатком благовіщенської драми Івана Дамаскина в віршованім перекладі на церковнослов'янську мову / Я. Мельник. – Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2009.
16. Злупко С. Твоїм майбутнім душу я тривожу... / С. Злупко // Урядовий Кур'єр. – 2005. – 12 грудня.
17. Франко І. Документи і матеріали / І. Франко. – К.: Наукова думка, 1966.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 24.08.2013 р.
Рекомендовано до друку докт.філол.наук, професором **Голодом Р.Б.**,
канд.філол.наук, доцентом **Бараном Є.М.***

IVAN FRANKO WHOM WE DO NOT KNOW... (OF KAMENIAR'S RELIGIOUS VIEWS)

O. B. Smytsniuk

*Taras Shevchenko Scientific Society; 76000, Ivano-Frankivs'k,
st. Shevchenka, 62; tel. +380 (342) 59-60-61.*

The article reads about I.Franko's attitude to Christian religion; religious issues reflected in I.Franko's poetry, prose and scientific works; relationships between Metropolitan A.Sheptytsky and I.Franko.

Key words: *I. Franko, religious lyrics, Christian motifs, A. Sheptyts'kyi.*